

Iwona Benenowska, Beata Morzyńska-Wrzosek

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Wydział Humanistyczny

O „robaczywych” słowach, czyli nieetycznych zachowaniach językowych w mediach¹

„Grubby” words – unethical linguistic behavior in the media

Abstract: The text is devoted to discussing examples of unethical linguistic activities. The examples come mainly from performances by Jakub Wąty („Krzywe Zwierciadło”, February 14th 2017) and Jan Pietrzak (concert at „Klub Ronina”, March 21st 2016). In the cited fragments one can observe mechanisms related to, among others, depersonalization, common metaphor, reduction of the Other, aimed at its degradation and/or ridicule. These are the result of bias of interests and ideas, tendentiousness of depiction and emotionality of the sender.

Słowa kluczowe: etyka językowa, etykieta językowa, agresja językowa, media, myślenie ideologiczne, depersonifikacja, metafora potoczna, perswazja

Keywords: language ethics, language etiquette, language aggression, media, ideological thinking, depersonalization, common metaphor, persuasion

Wstęp

Metaforyczne wyrażenie w tytule nie zostało użyte przypadkowo. W cytowanych poniżej przykładach będzie bowiem mowa m.in. o pasożytach, owadach i, używając potocznego hiperonimu, innym robactwie. Co ważne, język sam w sobie nie może być „robaczywy” – nieetyczny, takie mogą być jedynie jego realizacje/użycia i postawy ludzi, dokonujących wyboru określonych środków językowych². Chodzić więc będzie przede wszystkim o działania mowne i stosowane w nich mechanizmy „psujące” polszczyznę, których podstawowym celem jest (z)deprecjonowanie obiektów.

1. Mechanizm depersonifikacji

Asumptem do napisania tego tekstu stały się kontrowersyjne wypowiedzi Jakuba Wątego z programu „Krzywe zwierciadło”, wyemitowanego 14 lutego 2017 r. na antenie telewizji Superstacja.

¹ Tekst w skróconej i zmodyfikowanej wersji został opublikowany na stronie Zespołu Etyki Słowa – <http://www.etykaslowa.edu.pl/category/aktualnosc/> (dostęp do: 3.04.2017).

² O czym pisze A. Cegiela w swojej monografii pt. *Słowa i ludzie* (2014).

Jakub Wąty w pewnym momencie zapytał Tomasza Jastruna: *Co pan myśli o tych brudnych, śmierdzących **gnidach**³, które nazywają się dziennikarzami, a firmują ten rynsztok w telewizji publicznej⁴?*

Używając słowa *gnida*, odwołał się **nie** do stadium rozwojowego gatunku wszy (z królestwa zwierząt, gromady owadów pasożytniczych), lecz do skojarzeń z języka potocznego – metafory, która odnosi się w sposób obraźliwy do człowieka odrażającego moralnie⁵.

Zastosowany środek językowy powoduje, że nazwana nim osoba jest wartościowana negatywnie, podważa się jej walory etyczne. Metafora typu *gnida* jako nazwa przeniesiona ze świata zwierząt obniża wartość obiektu, przesuwając go na niższy poziom Wielkiego Łańcucha Bytów⁶; deprecjonuje, łącząc się z negatywnym ładunkiem emocjonalnym i zwykle z uczuciem pogardy; jest częścią rytuału ranienia i równocześnie przyporządkowaniem do grupy „innych”, „niższych”, powodując tym samym „utrata twarzy” adresata⁷.

W tekście suponuje się, że dla dziennikarzy pracujących w telewizji publicznej kariera i praca są ważniejsze niż rzetelność dziennikarska, doniosłość podejmowanej problematyki, poczucie własnej godności, co widać dobitniej w kolejnym fragmencie:

Ale część z tych gnid, [...] twierdzi, że mają swoje pięć minut w tej chwili. Nigdy nie chciałbym, i państwo pewnie też nie chcielibyście, przeżywać pięciu minut, podczas których pijecie albo jecie odchody, co dzieje się wśród prawie wszystkich tak zwanych dziennikarzy telewizji publicznej. [...]

Tomasz Jastrun mówiąc: [...] *Trudno o coś bardziej podłego niż nakłaniać ludzi do podłości, czyli obwiniam głównie szefów*, sugeruje, że są oni podatni na wpływy, a przełożeni traktują ich instrumentalnie.

W czwartek (16 lutego 2017 r.) TVP wyraziła oburzenie tą wypowiedzią oraz poinformowała, że podjęła w tej sprawie działania prawne⁸. W piątek (17 lutego 2017 r.) Zarząd Główny Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich skrytykował słowa Jakuba Wątego w li-

³ We wszystkich przykładach i całym tekście – podkreślenia autorek niniejszego tekstu.

⁴ <http://www.superstacja.tv/programy/krzywe-zwierciadlo> (dostęp do: 16.02.2017). Należy w tym miejscu nadmienić, że aktualnie (tj. po 24 II 2017) tekst nie jest dostępny, w wielu innych miejscach także został usunięty lub znacznie okrojony.

⁵ Zob. zn. 2. w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* (dalej oznaczanym USJP): (pot. *posp. obraźl.*) o człowieku niepozornym, działającym z ukrycia na czyjaś szkodę, odrażającym moralnie.

Ponieważ wykorzystywana jest wersja elektroniczna słownika, nie podaje się numerów tomów i stron.

⁶ Nazwa stosowana przez T.P. Krzeszowskiego (1997, s. 161–167; 1999, s. 30–32).

⁷ Por. J. Szczepaniak (2011, s. 189).

⁸ <http://www.wirtualnemedial.pl/artykul/krrit-skargi-na-jakub-watly-w-superstacji-o-dziennikarzach-tvp> (dostęp do: 20.02.2017).

ście otwartym do Zygmunta Solorza-Żaka, współwłaściciela Superstacji⁹, a Prezydium Zarządu Głównego Stowarzyszenie Dziennikarzy Rzeczypospolitej Polskiej oceniło, że prowadzący z powodu tej wypowiedzi powinien stracić prawo do występowania w mediach:

SDRP wyraża przekonanie, że kierownictwo Superstacji w trybie natychmiastowym wobec Jakuba Wątlęgo wyciągnie daleko idące konsekwencje. Dziennikarz posługujący się tak wulgarnymi określeniami w stosunku do innych osób, prezentujący prymitywne warsztat, powinien stracić prawo występowania przed kamerami i mikrofonem¹⁰. W oświadczeniu z 23 lutego 2017 r. Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji stwierdziła, że ten styl krytyki wykracza poza wszelkie przyjęte powszechnie standardy życia publicznego; żadnym mediom w obszarze prawnym RP nie wolno wykorzystywać języka nienawiści i agresji w sporze publicznym, również w sytuacji najostrzejszej nawet krytyki¹¹.

Do Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji wpłynęło sześć skarg na wypowiedzi zaprezentowane w programie¹². Zarząd Superstacji tymczasowo zawiesił Jakuba Wątlęgo, wskutek czego prowadzone przez dziennikarza programy „Krzywe zwierciadło” i „Suma tygodnia” zniknęły z anteny¹³.

W piątek wieczorem (17 lutego 2017 r.) Jakub Wątlę wygłosił sprostowanie, w którym stwierdził: *dokonałem prostej prowokacji opartej na schemacie, który został mi dostarczony przez środowisko dziennikarzy służących obecnej władzy¹⁴*. O akceptowaniu tego typu słownictwa przekonywał, przywołując słowa Marcina Wolskiego, który swego czasu na łamach „Gazety Polskiej” pisał na temat *dokuczliwych Owsiaków i innych **glist ludzkich***¹⁵. W swoim wystąpieniu Jakub Wątlę przypomniał także słowa Jana Pietrzaka, wypowiedziane w Klubie Ronina na koncercie 21 marca 2016 r. Tam o Stefanie Niesiołowskim padły słowa:

Niesiołowski nam został [...]. Często mnie pytają ludzie: dlaczego właściwie, kto go wybrał? Jak to jest możliwe? Człowiek, który jest tak nieznośny, kto jest takim wrogiem Polski, który jest tak zajadły, tak agresywny. Kto go wybrał? To jest bardzo proste. On jest z pierwszego zawodu entomologiem, profesorem owadologii

⁹ Tamże.

¹⁰ <http://dziennikarzerp.org.pl/superstacji-szczytymowy-nienawisci/#more-5164> (dostęp do: 20.02.2017).

¹¹ <http://www.wirtualnemedia.pl/artukul/krrit-skargi-na-jakub-watly-w-superstacji-o-dziennikarzach-tpv> (dostęp do: 24.02.2017).

¹² Tamże.

¹³ <http://www.wirtualnemedia.pl/artukul/Jakub-watly-zawieszony-krzywe-zwierciadlo-i-suma-tygodnia-znikaja-z-superstacji> (dostęp do: 24.02.2017).

¹⁴ <http://www.superstacja.tv/wiadomosc/2017-02-18/kuba-watly-o-swoim-programie-to-byla-prowokacja/> (dostęp do: 22.02.2017).

¹⁵ Co wypomina także szefowi TVP 2 J. Braun – zob. <http://www.wirtualnemedia.pl/artukul/juliusz-braun-w-liscie-do-szefa-sdp-nie-zabraliscie-glosu-gdy-o-opozycji-mowiono-gnidy> (dostęp 24 II 2017).

i jego naturalne środowisko ekologiczne to wszy, menty, gnidy, pluskwy, muchy plujki, żuki gnojniki i to jest również jego elektorat. I to świadczy o potędze polskiej demokracji, nawet wszy, menty mają swoją reprezentację.¶¹⁶.

Wspomniany Jan Pietrzak na koncercie pt. *Niech żyje Polska*, w Lublinie (20 lutego 2017 r.) ograniczył swój repertuar odwołań do świata zwierząt:

*U nas opozycja spędzała święta w sejmie. Dlaczego? No bo nie było dla nich miejsca przy żłobie. Najlepiej prezentowały się osiołki, barany i krowy. ¶ No i fascynująca była mucha śpiewająca, śpiewała: nie pucz, kiedy odjadę...*¹⁷

Jak można zauważyć, powyższe wypowiedzi perswazyjne rozwijają repertuar chwytów motywowanych globalnym deprecjonowaniem nieobecnego przeciwnika. W pierwszym fragmencie dominuje popularna technika amplifikacyjna, realizująca nagromadzenie elementów odnoszących się do podobnego zjawiska¹⁸, a w zacytowanym zestawieniu dodatkowo dla wzmocnienia efektu zohydzenia przywołane zostaje monotematyczne wyrażenie negatywnie nacechowane *bestiarium*. Bazuje ono na skonkretyzowaniu nazw różnych typów owadów, pasożytów kojarzonych wyłącznie z uciążliwością ich funkcjonowania, natrętnością, szkodliwością; wywołujących w powszechnym odczuciu pogardę, obrzydzenie, wstręt, chęć zniszczenia, odizolowania się. Z kolei w drugim fragmencie zwraca uwagę owad latający, który najczęściej wywołuje asocjacje z rozkładem, przenoszeniem chorób, brudem i zgnilizną¹⁹. Deprecjację przeciwnika projektuje tu ośmieszenie takiego podmiotowego aspektu, na który nie ma on żadnego wpływu. Wykorzystuje bowiem bezpośrednio i negatywne skojarzenia wywołane nazwą owada w funkcji nazwiska (*mucha* – Joanna Mucha). Atak osobisty wiąże się z zastosowaniem argumentu *ad personam*, jego zastosowanie obliczone jest na rozgniewanie, poniżenie osoby, a który klasyfikowany jest jako jeden z najbardziej niekonstruktywnych w dyskusji²⁰.

W analizowanych przykładach zauważyć można dążenie do skompromitowania przeciwnika, wzbudzenia wobec niego nieprzychylnych odczuć, a efekt ten osiągany jest przede wszystkim odstąpieniem od argumentów racjonalnych, posługiwaniem się chwytami intensywnie zwiększającymi emocjonalność wypowiedzi. Można więc zreasumować, że:

¹⁶ <https://youtu.be/XFGmwSTgeBc> (dostęp do: 23.02.2017).

¹⁷ https://www.youtube.com/watch?v=_BZIEpZuXxg (dostęp do: 24.02.2017).

¹⁸ Zob. K. Szymanek (2005: 205).

¹⁹ Zob. J. C. Cooper (1998: 167).

²⁰ Zob. K. Szymanek (2005: 52).

1. **ten sam** typ słownictwa funkcjonuje wśród osób prezentujących **różne** poglądy i sympatie polityczne,
2. diagnoza podkreśla również, mówiąc ogólnie i metaforycznie, brak „społecznej witaminy **E**”, czyli

- zaniechanie **eleganckiego** języka i jego **estetycznych** wartości, co jednocześnie łamie wszelkie normy **etykiety** językowej (ponieważ w naszym kręgu kulturowym, słowa typu *gnida*, *menda* itp. są jednoznacznie odczytywane jako niegrzeczne i obraźliwe),
- łamanie zasad **etyki** komunikacyjnej (ponieważ posługiwanie się zacytowanymi metaforami potocznymi, aktualizującymi wyłącznie skojarzenia z bestiariusz eliminującym przyjemne doświadczenia, stanowi narzędzie deprecjacji Drugiego i wyrażania wobec Niego swojej pogardy lub lekceważenia, co z kolei wiąże się z nieakceptowaną niepowściągliwością w wyrażaniu negatywnej **emocjonalności**),
- zrezygnowanie ze zwykłej **empatii** na rzecz osiągnięcia swojego zamierzonego celu.

Omówione przykłady nieetycznego **mechanizmu** komunikacyjnego (depersonalizacji) wskazują, że jego zastosowanie nie wynika z dobrych intencji mówiącego oraz nie zakłada pozytywnych skutków jego realizacji. Jest środkiem negatywnego wartościowania oraz narzędziem budowania podziałów w społeczeństwie.

2. Analiza innych mechanizmów nieetycznych zachowań językowych

Z oglądu **innych wypowiedzi** ww. autorów (z felietonów, wypowiedzi w (internetowych) stacjach telewizyjnych²¹) wynika, że dysponują oni bardziej urozmaiconym zestawem środków. Realizują **kolejne** nieetyczne mechanizmy działań słownych. **Znamienne** jest, że autorzy wykazują swoistą manierę: gdy „przełączają się” na tematy związane z polityką i politykami, rejestr stylistyczny ich wypowiedzi drastycznie się zmienia – znacznie się obniża. Sięgają po nieeleganckie, obraźliwe, a czasem i wulgarne słownictwo. Analizowane środki, wszystkie – co warto podkreślić – o niskim rejestrze stylistycznym, można sklasyfikować jako²²:

²¹ Na przykład wypowiedzi J. Pietrzaka w programie *4 strony* w TVP Info – <https://www.youtube.com/watch?v=aqZ8uMeZXJk> (dostęp do: 23.02.2017), J. Wątlego w Internecie – *Kuba Wątle TV* – Facebook <https://pl-pl.facebook.com/KubaWaltyTV> (dostęp do: 24.02.2017).

²² Por. też klasyfikację R. Zimmermanna (1996: 103–121).

➤ metafory potoczne

(1) **zardzewiała pudernica – Senyszyn**²³

Zgrubienie *pudernica* tworzy podstawę metafory określającej pejoratywnie kobietę w nieumiejętny sposób maskującą rezultat upływającego czasu, starzejącą się, stosującą w tym celu zbyt ostry, niestosowny makijaż; drugi człon konstrukcji wzmacnia efekt ewokowany wiekiem, przemijającą młodością, unieważnianą urodą.

(2) *a te **głaby**, które dzisiaj zwa się opozycją, nawet nie zdają sobie sprawy, w jaki sposób te lekcje można odrobić*²⁴

Wyraz *głaby* w wykreowanym tu metaforycznym znaczeniu (obarczonym deprecjonującymi i pogardliwymi konotacjami²⁵) wprowadza jednoznaczne negatywne wartościowanie przeciwnika w zakresie przede wszystkim wartości poznawczych (intelektualnych).

(3) *opozycja **gotuje się we własnym sosie**, myśląc o własnej d..., czytaj o własnych stolkach w parlamencie [...], żeby liderzy weszli do sejmu, o to k... chodzi [...]*²⁶

Nadawca osądu, modyfikując²⁷ frazeologizm, podaje odbiorcy subiektywną negatywną ocenę działań opozycji (tzn. izolowanie się, brak inicjatywy wykraczającej poza partykularne interesy) jako gotową diagnozę stanu w polityce.

➤ formacje słowotwórcze

(4) **komoruskie tuskoidy**²⁸

Neologizm *komoruskie* uruchamia asocjacje związane z nazwiskiem Bronisława Komorowskiego i przymiotnikiem *ruskie* (akcentującym lekceważące nacechowanie), z kolei drugi człon *tuskoidy* dzięki sufiksowi wnosi znaczenie związane z podobieństwem/pochodzeniem od osoby Donalda Tuska.

²³ <https://youtu.be/XFGmwSTgeBc> (dostęp 23 II 2017) – fragment z koncertu J. Pietrzaka w Klubie Ronina, Warszawa 21.03.2016 r.

²⁴ https://www.youtube.com/watch?v=_4F7wkwWs_4 (dostęp do: 24.02.2017) – fragment programu *Kuba Wąty TV*

²⁵ *głab* I: 2. *pot. lekcew. a. pogard.* człowiek niezdolny, nieinteligentny; tępak, głupiec (USJP).

²⁶ https://www.youtube.com/watch?v=_4F7wkwWs_4 (dostęp do: 24.02.2017) – fragment programu *Kuba Wąty TV*

²⁷ *Smażyć się, kwasić się, kisić się, tkwić we własnym sosie* = obracać się wśród tych samych osób, tych samych zagadnień, nie mieć rozległych kontaktów, nie wychodzić poza krąg własnych zainteresowań (USJP).

²⁸ https://www.youtube.com/watch?v=_BZIEpZuXxg (dostęp do: 24 II 2017) – fragment z koncertu J. Pietrzaka pt. *Niech żyje Polska*, Lublin 20.02.2017 r.

(5) (*niepełnosprawny umysłowo Komorowski*) z **rozklekotaną Kopaczką**²⁹

Choć formant *-ka* wskazuje zwykle na formacje żeńskie, to jego zastosowanie do utworzenia formy nazwiska żeńskiego od *Kopacz* nie jest uzasadnione, a nasuwa skojarzenia ze strywializowaną warstwą polszczyzny potocznej; razem z atrybutywnym określeniem *rozklekotana* (i kontekstowym *niepełnosprawny Komorowski*) niesie skojarzenia związane z pewnymi niedostatkami, ułomnościami³⁰.

(6) *No a ten Palikmiot, Waliknot, Sukinkot wrócił tam, gdzie jego miejsce – do chlewu ze swoimi świńskimi ryjami i sztucznymi członkami*³¹.

Innowacyjne warianty nazw o charakterze antroponimicznym w formie swoistej multiplikacji nawiązują do nazwiska Palikot. Celem ich użycia jest zdeprecjonowanie nosiciela nazwiska (tzn. modyfikacje nazwiska perwertują antroponim, czyniąc z niego predykat deprecjonujący). Prezentowany mechanizm polega na wzbudzeniu u odbiorcy skojarzeń z wyrazami pospolitymi, obraźliwymi³², co w konsekwencji prowadzi do depersonifikacji, a dalej „usprawiedliwia” degradację obiektu, włącznie ze wskazaniem dlań „właściwego/stosownego miejsca” – chlewu.

➤ wyrazy obraźliwe/pogardliwe

(7) **warszawska bufetowa** Hanna Gronkiewicz-Waltz³³

Wyraz *bufetowa* w znaczeniu prymarnym jest aksjologicznie neutralny³⁴, lecz w kontekście Prezydent Warszawy – określenie *warszawska* – staje się środkiem wartościującym negatywnie w typie wartościowania tekstowego. Warto dodać, że Autor wykorzystał krążące w Internecie określenie, uznając je za adekwatne dla swoich negatywnych ocen.

(8) **niepełnosprawny umysłowo Komorowski** (z rozklekotaną Kopaczką)³⁵

²⁹ Tamże.

³⁰ rozklekotać: (*pot.*) zużyć, zniszczyć, obruszyć coś przez częste używanie, sprawić, że powstaje luz w miejscach połączeń, co wywołuje klekot, chrzęst przy poruszeniach, wstrząsach; rozklekotany: (*pot.*) o człowieku: wyczerpany psychicznie lub fizycznie; rozbity (USJP).

³¹ <https://youtu.be/XFGmwSTgeBc> (dostęp 23 II 2017) – fragment z koncertu J. Pietrzaka w Klubie Ronina, Warszawa 21.03.2016 r.

³² sukinkot: (*pot. posp.*) wyzwisko używane w stosunku do mężczyzn (USJP).

³³ https://www.youtube.com/watch?v=_BZIEpZuXxg (dostęp do: 24.02.2017) – fragment z koncertu J. Pietrzaka pt. *Niech żyje Polska*, Lublin 20.02.2017 r.

³⁴ bufetowy/bufetowa: osoba obsługująca klientów przy bufecie (USJP).

³⁵ https://www.youtube.com/watch?v=_BZIEpZuXxg (dostęp do: 24.02.2017) – fragment z koncertu J. Pietrzaka pt. *Niech żyje Polska*, Lublin 20 II 2017 r.

Użycie wyrażenia z zakresu poprawnego politycznie słownictwa: *niepełnosprawny umysłowo* nie zmienia podanej odbiorcy supozycji, będącej podstawą do negatywnego wartościowania byłego Prezydenta w aspekcie wartości poznawczych³⁶.

(9) *Petru to jest **gamoń** niesamowity*³⁷

(10) *to są **faszyci** z Platformy Obywatelskiej*³⁸

Gamoń i *faszysta* to przykłady stygmatyzowania za pomocą słów jednoznacznie nacechowanych negatywnymi konotacjami³⁹.

(11) [...] ***szkopy** i **kacapy** to nie są świadome obelgi, to jest po prostu fakt historyczny.*⁴⁰

Autor sam zdaje sobie sprawę z tego, że *szkop*, *kacap* to wyrazy, które zaliczane są do pogardliwych, obraźliwych⁴¹, akcentują bowiem negatywne kulturowo skojarzenia. Uznaje je jednak arbitralnie za „fakt historyczny” na podstawie subiektywnych wspomnień z dzieciństwa⁴². Narzucanie tego typu ujemnego wartościowania konotacyjnego utrwała stereotypy. W kontekście piosenki, w oparciu o obraz wroga: okupanta niemieckiego i radzieckiego sprzed wielu lat, generuje i uniwersalizuje uczucie strachu.

(12) *Inny jest taki wesolek – **Kupa** Wojewódzki, który wtykał polskie flagi w psie odchody. Sąd uznał, że to jest naturalne u człowieka, który ma na imię **Kupa**, no i teraz wyznał, że się boi tego wszystkiego. Panie **Kupa**! fortuna kałem się toczy*⁴³!

Negatywne waloryzowanie umożliwia gra językowa – świadoma modyfikacja brzmienia antroponimu *Kuba* (na zasadzie podobieństwa fonetycznego między *kupa* i *Kuba*). Motywację wskazuje przywołany kontekstu pozajęzykowego – wcześniejsze działanie Wojewódzkiego.

³⁶ niepełnosprawny: nieosiągający pełnej sprawności fizycznej lub psychicznej wskutek ułomności lub upośledzenia umysłowego (USJP).

³⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=aqZ8uMeZXJk> (dostęp do: 23.02.2017) – fragment wywiadu z J. Pietrzakiem w programie *4 strony* (TVP Info).

³⁸ Tamże.

³⁹ *gamoń*: (pot. lekcew.) człowiek nierozgarnięty, bezmyślny, niezaradny; *faszysta*: a) członek organizacji faszystowskiej; nazista; b) zwolennik faszyzmu (USJP)

⁴⁰ <https://youtu.be/XFGmwSTgeBc> (dostęp do: 23.02.2017) – fragment z koncertu J. Pietrzaka w Klubie Ronina, Warszawa 21 III 2016 r.

⁴¹ *szkop*: pot. *pogard.* o Niemcu, zwłaszcza o żołnierzu hitlerowskich wojsk okupacyjnych w okresie II wojny światowej; *kacap*: pot. *pogard.* Rosjanin (USJP).

⁴² Na koncercie słowa te i wspomnienia J. Pietrzaka stanowią wstęp do wykonywanej później piosenki, w której określenia: *szkopy* i *kacapy* powracają w refrenie. Treść piosenki mogłaby stanowić podstawę osobnego omówienia.

⁴³ <https://youtu.be/XFGmwSTgeBc> (dostęp do: 20.02.2017) – fragment z koncertu 3J. Pietrzaka w Klubie Ronina, Warszawa 21 III 2016 r.

Seria pejoratywnych, pogardliwych skojarzeń – *kupa, kał // kałem, kołem* – zostaje zwięźczona celowo wprowadzoną zmianą związku frazeologicznego *fortuna kołem się toczy*.

➤ wulgarne określenia Drugiego

(13) *nie ma znaczenia krzyk **obsranej**, odrealnionej, prymitywnej, prostackiej, **głupkowatej** opozycji, do **wyrzygania głupkowatej***⁴⁴

W celu wyrażenia oceny opozycji Jakub Wątyły eskaluje wulgarne i/lub pogardliwe⁴⁵ określenia, które intensyfikują sąd i demaskują negatywną emocjonalizację, osiągając poziom agresji językowej.

(14) *opozycja jest warta tyle, ile są warci ci, którzy rządzą, czyli **g...***⁴⁶

Autor wykorzystując związek frazeologiczny: *Coś jest gównno (gównna) warte*, wartościuje zarówno opozycję, jak i rządzących. Abstrahując od wulgarne⁴⁷ rejestru stylistycznego użytych środków leksykalno-frazeologicznych, można zrekonstruować następujący sąd wartościujący: subiekt (Jakub Wątyły) ocenia obiekt (którym są działania określonych osób) negatywnie⁴⁸ pod względem wartości społecznych, pragmatycznych i odczuć. Podobnie w kolejnym przykładzie:

(3) *opozycja gotuje się we własnym sosie, myśląc o własnej **d...**, czytaj o własnych stołkach w parlamencie [...], żeby liderzy weszli do sejmu, o to **k...** chodzi [...]*⁴⁹

➤ insynuacje, hasłowanie (oceny, diagnozy bez argumentów)

(15) *nazywam to środowisko **szajką**, bo oni są powiązani jakimiś nićmi, których my nie znamy, bo przecież nie wiemy kto i dlaczego się łączy*⁵⁰

Nadawca, określając pewną grupę ludzi za pomocą nacechowanego negatywnymi asocjacjami rzeczownika *szajka*, nie tylko wyraża ne-

⁴⁴ https://www.youtube.com/watch?v=_4F7wkwWs_4 (24.02.2017) – fragment programu *Kuba Wątyły TV*

⁴⁵ Zob. kwalifikatory w USJP: *obsrać* – *obsrywać*: *pot. wulg.*; *głupkowaty*: *pot. lekcew. a. pogard.*; *wyrzygać* – *wyrzygiwać*: *pot. wulg.*

⁴⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=GwrwOfhWzAo> (dostęp do: 24.02.2017) – fragment programu *Kuba Wątyły TV*

⁴⁷ *gównno*: (*pot. wulg.*) b) o kimś lub czymś mało wartościowym, godnym pogardy, lekceważenia (USJP).

⁴⁸ *Coś jest gównno (gównna) warte* = coś nie ma żadnej wartości (USJP).

⁴⁹ https://www.youtube.com/watch?v=_4F7wkwWs_4 (dostęp do: 24.02.2017) – fragment programu *Kuba Wątyły TV*

⁵⁰ <https://youtu.be/XFGmwSTgeBc> (dostęp 23.02.2017) – fragment z koncertu J. Pietrzaka w Klubie Ronina, Warszawa 21.03.2016 r.

gatywne wartościowanie obiektu jako nosiciela (złych, bo gangsterskich⁵¹) cech, lecz także – stosując wartościowanie typu konotacyjnego – narzuca swój punkt widzenia, stosuje tzw. hasłowanie, blokujące rzeczową wymianę argumentów.

(17) [...] *zwracam uwagę, że Andrzej Duda oraz PiS mieli za przeciwników nie tylko Komorowskiego, PO i PSL, ale również trzy siły wielkich telewizji, administrację państwową całą, wszystkie banki, 90% prasy, gazet, Trybunał Konstytucyjny, Brukselę, Berlin i Moskwę, mimo to wygrali te wybory*⁵²!

Narzędziem wzmacniającym efekt pozytywnego wartościowania obiektu (Andrzeja Dudy i PiS-u) jest zastosowanie amplifikacji. Poprzez wskazanie spiętrzenia przeciwności wzrasta znaczenie odniesionego sukcesu. Jednocześnie nie wspomina się o jakichkolwiek racjonalnych dowodach potwierdzających przedstawiony stan rzeczy.

3. Komentarz

Przyjmijmy, że zachowania (także językowe) w sferze zarówno polityki, jak i każdej innej (w tym także w mediach) są zdeterminowane modelem komunikacji, dominującym w określonym systemie (geopolitycznym i społecznym), a także uznawanymi (lub nie) przez społeczeństwo wzorami kultury i rozpowszechnianymi przez uczestników dyskursu publicznego. Obserwując je, możemy wysnuć wnioski na temat tego, jakie formy kultury politycznej/medialnej funkcjonują, jak się rozszerzają i jaki wpływ wywierają na odbiorcę⁵³. Przy takim założeniu, badany materiał językowy wskazuje na tendencję do polaryzacji postaw, budowanie murów (a nie mostów), obniżania standardów kultury (politycznej).

Jak słusznie zauważają Aleksy Awdiejew i Grażyna Habrajska, jeśli dyskurs winien mieć na celu koncyliację, to każda ze stron, reprezentując swoje pryncypialne postawy, wymaga wzajemnego szacunku i rozumienia. Zatem jakkolwiek zamiar dyskredytacji i dewaluacji obranej postawy politycznej oponenta można uznać za naruszenie etyczne. Za takie samo naruszenie należy uznać również degradację uczestników dyskursu pod względem pochodzenia, wykształcenia, przynależności partyjnej, wieku, płci itd., etykietowanie i hasłowanie, jeśli takie odniesienia nie wnoszą nic nowego do roz-

⁵¹ szajka: *pot.* zorganizowana grupa przestępcza; banda, gang (USJP).

⁵² <https://youtu.be/XFGmwSTgeBc> (dostęp 23 II 2017) – fragment z koncertu J. Pietrzaka w Klubie Ronina, Warszawa 21.03.2016 r.

⁵³ Por. I. Kamińska-Szmaj (2007: 7–11).

wiązywania podejmowanych problemów⁵⁴. Zamiast poddawania się emocjom, należy dążyć do poznania i zrozumienia racji Innych; w miejsce wyśmiewania zwyciężać argumentami, a przynajmniej podejmować próby rzeczowej argumentacji zamiast etykietowania.

Każde zachowania werbalne, zwłaszcza w sferze publicznej/medialnej, mają określoną motywację. Założmy, że nie chodzi tylko o ataki na czyjś wizerunek, demonstrowanie braku wrażliwości lub potencjalne korzyści materialne (ponieważ obaj bohaterzy medialni podkreślają fakt niezależności finansowej, np. Jakub Wąty mówi wprost: *nikt nam płacić nie będzie, ponieważ nie jesteśmy szmatami, które wchodzi w d... komukolwiek*⁵⁵).

Jednym z celów może być realizacja strategii *non-bona-fide*, która nie wymaga od interlokutorów merytorycznej dyscypliny i szczerości, a „bronią” stają wszelkiego typu chwyt perswazyjne – ironia, drwina, sarkazm z elementami stereotypizacji i hasłowania, czyli bez odwołania się do argumentów⁵⁶. Jest to szczególnie istotne we wszelkiego typu grach, działaniach o charakterze ludycznym. Przy czym należy w tym miejscu nadmienić, że w przytoczonych przykładach miejsce radości komicznej⁵⁷ zajmuje raczej pseudoradość lub taki rodzaj śmiechu, który pełni funkcję *stricte* wartościującą, tzn. śmieje się ten, kto reprezentuje podobny pogląd, podobnie ocenia, natomiast osoba o innym sądzie wartościującym może się czuć jedynie zażenowana.

Może chodzić także o preferowanie aktów emotywno-oceniających, przyjmując, że:

[...] aby zaistniał właściwy akt emotywno-oceniający, ocena przedstawionego stanu rzeczy (treści propozycjonalnej) powinna mieć charakter subiektywny, nie może się zbiegać z ogólnie przyjętą oceną społeczną, musi też dotyczyć oceniania czegoś doraźnie – TU i TERAZ, chociaż sam oceniany stan rzeczy może istnieć w dowolnym czasie i przestrzeni⁵⁸.

Analiza ww. działań werbalnych nie wyklucza uzasadnień związanych również ze specyficznym pojmowaną misją społeczną, np. w opisie programu Jakuba Wątego czytamy: *Program przedstawia głupotę i absurdy sytuacji z udziałem osób publicznych. Autor w sposób bezwzględny i błyskotliwy komentuje ich zachowania i wypo-*

⁵⁴ [http://www.etykaslowa.edu.pl/wp-content/uploads/2017/03/Zasady-analizy-dys-kurss % C3 %B3w-polit.pdf](http://www.etykaslowa.edu.pl/wp-content/uploads/2017/03/Zasady-analizy-dys-kurss%C3%B3w-polit.pdf) (dostęp 3 IV 2017).

⁵⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=GwrwOfhWzAo> (dostęp do: 24.02.2017).

⁵⁶ A. Awdiejew (2007: 50).

⁵⁷ Radość komiczna to jedna z trzech podstawowych faz odbioru komicznego zjawiska po szoku (zaskoczeniu nowością, dziwacznością) i oświeceniu (zrozumienia mechanizmu zaskakujących zjawisk) – zob. D. Buttler (2001: 25 i n.).

⁵⁸ A. Awdiejew, G. Habrajska (2006, t. 2, s. 89).

wiedzi⁵⁹. Nadawca w tym wypadku może czuć się parezjastą i przypisywać sobie cechy, takie jak odwaga, bezkompromisowość (usprawiedliwiające użycie tzw. „mocnych słów”).

Autentyczne motywacje, założone cele wypowiedzi perswazyjnych nie są możliwe do odczytania przez osobę trzecią, trzeba brać pod uwagę pewien margines presumpcji w tym zakresie. Jednak analiza materiału językowego, w tym chwytów, tropów retorycznych, zwrócenie uwagi na zastosowaną selekcję informacji i sposób jej przedstawienia, zaakcentowanie kontekstu komunikacyjnego pozwalają na sformułowanie następujących spostrzeżeń:

- 1) Nie wydaje się, aby nieetyczne zachowanie jednej osoby mogło stanowić usprawiedliwienie dla działania drugiej. Oba pozostają w sprzeczności z zasadami etyki słowa niezależnie od tego, jak zachowują się jego przeciwnicy. Tłumaczenie zaś swojego zachowania społecznym przyzwoleniem jest obraźliwe dla słuchaczy. W ten sposób przypisuje się im aprobatę dla zachowań redukujących drugiego człowieka, agresji językowej rozumianej jako znieważanie słowem.
- 2) Tego typu wypowiedzi demonstrować cechy myślenia ideologicznego – „myślenia według wartości”: „Emocje przypisane do określonych wartości dominują tu nad refleksją i analizą krytyczną zjawisk. [...] Konsekwencją jest programowa stronniczość zainteresowań i wyobrażeń, wybiórczość obrazu zjawisk [...], tendencyjność wyobrażeń i komunikatów skierowanych do innych [...]”⁶⁰.
- 3) Zastosowane mechanizmy ilustrują:
 - negatywne wartościowanie połączone z emocjonalnym stosunkiem do obiektów oceny, splecenie potencjału semantycznego jednostek językowych z określonymi wartościami;
 - zastosowanie różnorodnego repertuaru środków językowego waloryzowania (leksykalno-frazeologicznego, konotacyjnego, tekstowego), więc w wielu przypadkach wymagającego znajomości kontekstu pozajęzykowego⁶¹;
 - wykorzystywanie technik: przesady (a w jej obrębie uogólnianie, poszerzanie zakresu wypowiedzi), specyficznym pojmowanym żartu, dywersji, apelowania do uczuć i przesądów, zniekształceń, słownych sugestii⁶²;

⁵⁹ <http://tv.wp.pl/#program-21576023> (dostęp do: 25.02.2017).

⁶⁰ M. Karwat (2008: 42).

⁶¹ Zgodnie z klasyfikacją zastosowaną, [w:] J. Puzynina (2013), E. Laskowska (1992), I. Benenowska (2015).

⁶² Więcej na temat ww. technik – zob. H. Lemmermann (1994: 105–119).

- zaniechanie implikatur konwersacyjnych, a w ich obrębie unicestwienie symetrii między interlokutorami, włącznie z wykluczeniem adresata deprecjonujących wypowiedzi z określonej wspólnoty.

Podsumowanie

Przytaczane w niniejszym tekście fragmenty wypowiedzi dwóch nadawców mają swoje uzasadnienie w tym, że wokół nich wywiązała się dyskusja medialna. Reprezentują różne punkty widzenia, więc nie chodzi o negatywną ocenę języka sympatyków określonej opcji politycznej. Przy jednoczesnej polaryzacji postaw autorów badanych tekstów werbalnych widać wykorzystywanie tych samych mechanizmów deprecjacji (przez depersonifikację, ośmieszanie, używanie pogardliwego i obraźliwego słownictwa) oraz etykietowania, hasłowania, redukcjonowania.

Wypowiedzi perswazyjne poddawane są oglądowi akcentującemu ich skomplikowane płaszczyzny, odkrywającemu, interpretującemu złożone językowe mechanizmy, a także pozajęzykowe sytuacje, uwarunkowania komunikacyjne i ich konfiguracje. Szczególnie predestynowane do ich oglądu są paradygmaty naukowe ewokowane lingwistyką, socjologią, psychologią czy medioznawstwem⁶³.

I choć każda z tych dziedzin posługuje się właściwymi sobie narzędziami, podaża ku indywidualnym rozstrzygnięciom, to wydaje się istotny postulat, by patronowało im założenie, które w kontekście parezji zdefiniował już Sokrates – **wolność nie polega na prawie do obrazania innych.**

Bibliografia

- Awdiejew A. (2007), *Gramatyka interakcji werbalnej*, Kraków.
- Awdiejew A., Habrajska G. (2006), *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, t. 1, 2, Łask.
- Beck G. (2007), *Zakazana retoryka. Podręcznik manipulacji*, tłum. E. Klej, Gliwice.
- Benenowska I. (2015), *Wartościowanie w listach Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej*, Bydgoszcz.
- Bredemeier K., (2007), *Czarna retoryka. Siła i magia języka*, tłum. J. Miron, Warszawa.
- Buttler D. (2001), *Polski dowcip językowy*, Warszawa.
- Cegieła A. (2014), *Słowa i ludzie*, Warszawa.
- Cooper J.C. (1998), *Zwierzęta symboliczne i mityczne*, tłum. A. Koźłowska-Ryś, L. Ryś, Poznań.

⁶³ Por. np. Pisarek (2002), Lemmermann (1995), Sobczak, Zgólkowa (2009) i wiele innych.

- Dobek-Ostrowska B. (2007), *Podstawy komunikowania społecznego*, Wrocław.
- Dubisz S. (red.) (2004), *Uniwersalny słownik języka polskiego (USJP)*, Warszawa, wersja elektroniczna.
- Kamińska-Szmaj I. (2007), *Agresja językowa w życiu publicznym. Leksykon inwektyw politycznych 1918–2000*, Wrocław.
- Karwat M. (2008), *Cechy myślenia ideologicznego*, [w:] *Ideologie w słowach i obrazach*, red. I. Kamińska-Szmaj, T. Piekot, M. Poprawa, Wrocław.
- Krzeszowski T.P. (1997), *Angels and Devils in Hell*, Warszawa.
- Krzeszowski T.P. (1999), *Aksjologiczne aspekty semantyki językowej*, Toruń.
- Laskowska E. (1992), *Wartościowanie w języku potocznym*, Bydgoszcz.
- Lemmermann H. (1994), *Komunikacja werbalna. Szkoła dyskusowania. Techniki argumentacji, dyskusje, dialog*, tłum. B. Sierocka, Wrocław.
- Lemmermann H. (1995), *Szkoła retoryki*, tłum. B. Sierocka, Wrocław.
- Pisarek W. (2002), *Nowa retoryka dziennikarska*, Kraków.
- Puzynina J. (2013), *Wartości i wartościowanie w perspektywie językoznawstwa*, Kraków.
- Szczepaniak J. (2011), „*Nie drzyj ryja, głupia świnió! Inwektywa jako element symbolicznego rytuału ranienia*, [w:] *Język, rytuał, płęć*, red. M. Cieszkowski, J. Szczepaniak, Bydgoszcz, s. 181–190.
- Sobczak B., Zgólkowa H. (2009), *Retoryka i etyka*, Poznań.
- Szymanek K. (2005), *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny*, Warszawa.
- Zimmermann R. (1996), *Gewalt in der Sprache und durch Sprache*, [w:] *Wörter in der Politik. Analysen zur Lexemverwendung in der politischen Kommunikation*, red. H. Dieksmannhenke, J. Klein, Opladen, s. 103–121.

Źródła internetowe

- <http://www.etykaslowa.edu.pl/category/aktualnosci/> (dostęp 3.04.2017).
- <http://www.superstacja.tv/programy/krzywe-zwierciadlo> (dostęp 16.02.2017).
- <http://www.wirtualnemedial.pl/artukul/krrit-skargi-na-jakub-watly-w-superstacji-o-dziennikarzach-tvp> (dostęp 20.02.2017).
- <http://dziennikarzerp.org.pl/superstacji-szczytymowy-nienawisci/#more-5164> (dostęp 20 II 2017).

<http://www.wirtualnemedial.pl/artykul/jakub-watly-zawieszony-krzywe-zwierciadlo-i-suma-tygodnia-znikaja-z-superstacji> (dostęp 24 II 2017).

<http://www.superstacja.tv/wiadomosc/2017-02-18/kuba-watly-o-swoim-programie-to-byla-prowokacja/> (dostęp 22 II 2017).

<http://www.wirtualnemedial.pl/artykul/juliusz-braun-w-liscie-do-szefa-sdp-nie-zabraliscie-glosu-gdy-o-opozycji-mowiono-gnidy> (dostęp 24.02.2017).

<https://www.youtube.com/watch?v=aqZ8uMeZXJk> (dostęp 23.02.2017).

<https://pl-pl.facebook.com/KubaWatlyTV> (dostęp 24 II 2017).

<https://youtu.be/XFGmwSTgeBc> (dostęp 23 II 2017).

https://www.youtube.com/watch?v=_4F7wkwWs_4 (dostęp 24.02.2017).

https://www.youtube.com/watch?v=_BZIEpZuXxg (dostęp 24.02.2017).

<http://www.etykaslowa.edu.pl/wp-content/uploads/2017/03/Zasady-analizy-dyskurss%C3%B3w-polit.pdf> (dostęp 3 IV 2017).

<https://www.youtube.com/watch?v=GwrwOfhWzAo> (dostęp 24.02.2017).

<http://tv.wp.pl/#program-21576023> (dostęp 25 II 2017).